

І. Г. АНДРУЩЕНКО

Ігор Григорович Андрущенко, кандидат юридичних наук, доцент Київського національного університету внутрішніх справ

ОСНОВНІ ЦІЛІ ТА ЕТАПИ ЗДІЙСНЕННЯ ЗЛИТТЯ І ПОГЛИНАННЯ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ У СВІТОВІЙ ПРАКТИЦІ ТА УКРАЇНІ

Започаткування в Україні ринкових відносин призвело до появи та стрімкого розвитку діяльності фінансових установ (далі – ФУ), що, у свою чергу, стало наслідком ретельного розмежування функцій між різними фінансовими інститутами всередині кредитної системи держави. Набули потужності та зайняли стратегічні позиції на ринку позичкових капіталів страхові компанії, недержавні пенсійні фонди, інститути спільного інвестування, кредитні спілки, ломбарди, каси взаємної допомоги тощо. Вони стали основним суб'єктами щодо мобілізації довгострокового капіталу на грошовому ринку, суттєво потіснивши у цій сфері банківські установи.

Як правило, однією з загально визнаних проблем, яка впливає на кожного суб'єкта ринку є проблема глобалізації світової економіки та концентрації капіталів, а також пов'язані з нею проблеми, що є невід'ємною частиною існування кризових явищ у фінансово-економічних системах окремих країн світу. Інтеграція капіталів, і, як наслідок, процеси злиття і поглинання (далі – ЗіП) у світовому масштабі вже давно перетворились на звичайне явище глобалізації світової економіки та фінансів. Чинні стандарти поступово змінюються на користь всемогутніх монополій, формуються та діють нові ринки: ринок високих технологій, ринок праці, фінансовий, валютний та іпотечний ринки, ринок позичкових капіталів, що свідчить про посилення фінансово-економічної взаємозалежності світу.

Аналіз чинного законодавства та наукових джерел засвідчив, що окремі аспекти здійснення ЗіП ФУ як в Україні, так і за кордоном вже розглядаються у організаційно-правовому напрямку. Водночас, лише окремі питання даної проблематики є предметом дослідження у монографіях, наукових збірниках та посібниках, зокрема в роботах А. Є. Анісімова, Т. Ю. Білої, С. В. Гвардина, Д. Ю. Горячева, С. М. Іщенко, Г. О. Калашникова, О. О. Прохорова, Д. В. Федоренка, І. М. Чекуна та інших.

Мета статті полягає у: а) систематизації основних цілей та етапів здійснення злиття і поглинання фінансових установ в Україні та за кордоном; б) визначенні ступеня впливу на ці процеси глобалізації світової економіки та концентрації капіталів.

Зауважимо, що термін «глобалізація» вперше був введений американцем Т. Левіттом у 1983 році для визначення феномену злиття ринків окремої продукції. Подальший свій розвиток поняття глобалізації дістало завдячуючи консультанту Гарвардської школи бізнесу К. Оме. У своїй книзі «Світ без кордонів» (1990 р.) автор доводив, що тенденції розвитку світової економіки неминуче призведуть до того, що транснаціональні фінансово-промислові групи все більш рішуче витісняють зі світового ринку національні корпорації. Цей процес є наслідком інтернаціоналізації та глобалізації всієї системи світової економіки та її ринків. Інакше кажучи, світ опиниться на порозі нового етапу свого цивілізаційного розвитку.

Організаційною формою фінансово-економічної глобалізації виступають транснаціональні компанії (далі – ТНК), які функціонують у різних країнах світу та контролюються з єдиного центру. Для свого розширення й укрупнення ТНК можуть використовувати різні шляхи, основними з яких є поглинання інших, менших за розмірами чи за фінансовою потужністю, компаній, чи об'єднання (злиття) зі своїм колишнім конкурентом, у результаті чого нова структура може мати безпрецедентні розміри. Наукова думка розглядає поняття глобалізації як об'єктивний процес. Монополія*¹, до чого врешті-решт призводить глобалізація, але вже

© І. Г. Андрущенко, 2010

* Монополія (від лат. monopolium – одноособове право на продаж) – 1) виключне право на виробництво, торгівлю, промисли тощо, яке належить одній особі, певній групі осіб або державі; 2) великі об'єднання підприємств (картелі, синдикати, трести, концерни, консорціуму тощо), що виникають на базі зростаючої концентрації виробництва і капіталу, які зосереджують у своїх руках більшу половину виробництва та/або продажу будь-якого товару з метою досягти панівного становища на ринку, одержання максимального прибутку.

не на національному, а на світовому ринку – є вадою ринку. Проте, інституції на зразок Антимонопольного комітету на світовому ринку, на жаль, відсутні.

ЗіП ФУ дозволяють ТНК: а) отримати стратегічні активи інших установ; б) монополізувати ринки; в) досягти ефектів синергізму; г) збільшити власні розміри; д) диверсифікувати ризики; е) використати нові фінансові можливості; є) реалізувати особисті інтереси вищого менеджменту тощо².

Наразі, існують випадки, коли крупні ФУ, отримуючи значні обсяги чистого прибутку, в силу певних обставин не приймають рішення про його реінвестування та виплату дивідендів акціонерам. Така ситуація створює передумови для вкладення вільних ресурсів шляхом проведення ЗіП.

В інших випадках ФУ вдаються до ЗіП з метою зменшення податкового навантаження. Якщо установа, що володіє значними податковими пільгами, не використовує їх через відсутність або низький рівень прибутків, то вона автоматично стає об'єктом зацікавленості з боку установ, які отримують значні прибутки, проте податковими пільгами не володіють. При дотриманні певної технології об'єднання, новоутворений суб'єкт зможе економити на податкових платежах, оскільки пільги одного з учасників угоди поширюватимуться на створену ФУ в цілому.

Нині, особливо актуальним для ФУ є зниження вартості позичкового капіталу. Так, вартість позики для установи, що утворилася у наслідок ЗіП, буде меншою, ніж вартість позики для кожної з установ окремо. Це пояснюється тим, що в першому випадку для кредитора знижується ризик неповернення позикових коштів, оскільки позика буде забезпечена активами вже двох установ, а не однієї, як у другому випадку.

Крім цього, досить значна кількість ФУ намагаються диверсифікувати ризики, поширюючи свою діяльність на широкий спектр напрямків та сегментів ринку. Це дає можливість отримати незалежні один від одного джерела доходів і таким чином захистити ФУ від коливань економічної кон'юнктури у певному сегменті ринку, галузі, регіоні тощо. У даному випадку такі ФУ здійснюють діагональні ЗіП³.

Водночас, які б думки не існували з цього питання, процеси інтеграції ФУ в Україні – це об'єктивна реальність, яку необхідно досліджувати, аналізувати та робити відповідні висновки, які дозволять не повторювати неодноразово пройдених помилок іншими державами.

У цих умовах дуже важливо вміти орієнтуватися в типах ЗіП ФУ, виявляти основні цілі, які переслідують сторони при укладенні подібного роду угод, оцінювати ефективність таких угод та прогнозувати їх можливі наслідки.

На етапі глобалізації корпоративізм найбільш яскраво проявляється в рамках могутньої міжнародної консолідації активів. Інтернаціональні ЗіП стали одним із головних факторів глобалізації. Процес консолідації активів у рамках глобального корпоративного простору зумовлений лібералізацією зовнішньоекономічної діяльності, дерегуляцією національних ринків, проведенням приватизації й усвідомленням необхідності трансформації конкурентних стратегій на основі врахування реалій глобалізації.

До визначальних цілей нинішніх ЗіП належать: 1) збільшення розміру установ; 2) пошук нових ринків збуту; 3) підвищення ефективності діяльності; 4) прагнення домінування на ринку; 5) доступ до приватних активів; 6) диверсифікованість ризиків; 7) фінансові та персональні мотивації тощо. Їх необхідність продиктована і тим, що багато дрібних ФУ мають потребу в інвестиційних ресурсах, відсутність яких не дозволяє розширювати діяльність та розраховувати на виживання у конкурентній боротьбі.

ЗіП розширюють можливості ФУ. Адміністрація ФУ зазвичай розглядає як внутрішні, так і зовнішні інвестиційні можливості. Внутрішні інвестиції стосуються реорганізації та інвестицій у саму установу, зовнішні проекти пов'язані з придбанням нових активів і проєктів.

Варто підкреслити, що актуальність даної проблематики є очевидною, незважаючи на те, що ЗіП ФУ достатньо поширені операції, проблема їх ефективності стоїть досить гостро. Так, за даними міжнародних експертів: а) 61 % ЗіП не окупає вкладених у них грошових коштів; б) 57 % установ, що пройшли процедуру ЗіП, відстають у своєму розвитку від інших суб'єктів ринку⁴.

Зазначимо, що історично активізація процесів ЗіП носить хвилеподібний характер. У світовій практиці даний процес умовно можна поділити на декілька етапів, зокрема⁵:

I. 1897–1904 рр. Більшість ЗіП здійснювалося за принципом горизонтальної інтеграції. Практично у всіх галузях панували монополії. Переважною рисою більшості ЗіП у цей період була множинність установ, які приймали участь у цьому процесі: в 75 % від загальної кількості ЗіП було залучено, принаймні по 5 установ, в 26 % з них брало участь 10 та більше установ. Основна мета даного періоду – оптимізація використання потужностей і запобігання падіння цін за допомогою горизонтальних ЗіП в трасти;

II. 1916–1929 рр. У зв'язку з виникненням антимонопольного законодавства ЗіП установ приводить вже до панування не монополії, а олігополії⁶. Даному етапу характерні вертикальні злиття та диверсифікованість. Основні цілі ЗіП – зайняти домінуючу позицію на ринку та здійснювати контроль усього виробничого циклу;

III. 1960–1970 рр. Сплеск ЗіП установ, зайнятих у різних видах підприємницької діяльності, тобто ЗіП діагонального типу (80 %), у зв'язку з посиленням антимонопольного законодавства, що обмежило горизон-

² Олігополія (від лат. oligo – декілька, poleo – продаю) – панування на ринку декількох фірм, що виробляють та/або продають ідентичні чи схожі товари (послуги). Кожна фірма, що входить до олігополії, здатна впливати на ціну. Контроль здійснюється в різних формах: 1) таємна змова або таємне погодження між олігопольними фірмами щодо запровадження фіксованих цін; 2) лідерство в цінах – це координація цінової поведінки, коли провідна фірма на ринку встановлює ціну, а решта фірм дотримується її; 3) цінова війна – циклічне зниження цін однією фірмою з метою витіснення конкурента.

тальну й вертикальну інтеграцію. Мета ЗіП – розширення портфеля пропонованої продукції та диверсифікація діяльності;

IV. 80-ті рр. ХХ століття. У цей період питома вага ЗіП діагонального типу скоротилася. Окрім цього, створення нових об'єднань супроводжувалося руйнуванням раніше створених конгломератів. Помітною стає тенденція недружніх ЗіП. З огляду на пом'якшення антимонопольної політики, у цей період найпоширенішими стають горизонтальні (стратегічні) ЗіП;

V. Даний етап розпочався із другої половини 90-х років минулого століття та триває до нині. Найбільш популярним типом ЗіП установ є горизонтальна інтеграція. Характерне об'єднання у ТНК. Величезний розмах отримали ЗіП у фінансово-кредитній сфері.

Необхідно вказати, що в Україні активізація процесів ЗіП розпочалася набагато пізніше, тому їх циклічність, хоча й носить також хвилеподібний характер, але виглядає дещо інакше. У нашій країні перший етап ЗіП установ розпочався у 1991 році та був ініційований початком приватизації. Другий етап прийшовся на 1995–1997 рр. і був пов'язаний з постприватизаційним періодом. Тоді приватний капітал виявив зацікавленість до ряду установ, які перебували у глибокій економічній кризі. Через установалення шляхом ЗіП контролю за такими установами й усунення їх попереднього керівництва як причини неефективного управління, з кожним із них інвестори прагнули співпрацювати з метою активізації їх діяльності. Третій етап ЗіП установ триває й до теперішнього часу та пов'язаний із формуванням корпоративних відносин, зміцненням приватної власності та поширенням іноземного капіталу у фінансово-кредитній сфері⁷.

Відомо, що в Україні немає чітко закріпленої термінології, яка б унормовувала відносини у сфері ЗіП. У переважній більшості випадків формулювання термінів «злиття і поглинання» набуває ознак тотожності або синонімічності. Проте, окремі питання зазначеної сфери правовідносин врегульовують такі Закони України, як: «Про господарські товариства»⁸, «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»⁹, «Про захист економічної конкуренції»¹⁰, «Про акціонерні товариства»¹¹.

Так, у разі злиття, активи, права та зобов'язання всіх або деяких учасників злиття переходять до правонаступників. Згідно вітчизняного законодавства, злиття в країні можуть здійснюватися двома видами: консолідації або приєднання.

Консолідація – вид злиття, при якому дві або більше компаній створюють нову єдину компанію. У даному випадку компанії, які зливаються, припиняють своє існування, а всі їхні активи, права та зобов'язання передаються новій компанії, створеній у результаті злиття.

Приєднання – вид злиття, при якому одна компанія приєднується до іншої компанії, припиняє своє існування, і всі активи, права та зобов'язання передаються існуючій компанії.

Законодавство України не містить визначення поняття «поглинання», проте на практиці це означає отримання контролю однієї компанії над акціями або активами іншої компанії. Існують три загальноприйняті моделі поглинання:

- придбання корпоративних прав – покупець придбає акції, частки іншої компанії разом з усіма її активами, правами та зобов'язаннями;
- придбання активів – покупець придбає тільки певні активи й зобов'язання компанії;
- придбання боргів – покупець придбає борги іншої компанії, ініціює порушення справи про банкрутство або бере участь у вже існуючій діяльності.

Відповідно до чинного законодавства, план санації компанії – боржника може передбачати обмін вимог кредиторів на активи чи корпоративні права боржника. Таким чином, покупець отримує контроль над компанією¹².

Наостанок додамо, що рух корпоративної власності в Україні побудований на протиріччях як законодавчих, так і реальних операцій із ЗіП. У термінології Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку присутні лише поняття злиття та приєднання. Таким самим чином рух корпоративної власності трактується в Законі України «Про господарські товариства» та Цивільному кодексі України¹³ – реорганізація товариств через злиття та приєднання. У термінології бухгалтерського обліку злиття – об'єднання шляхом створення нової юридичної особи чи приєднання підприємств до головного підприємства. Закон України «Про акціонерні товариства» зберігає ці ж самі форми руху корпоративної власності. Тому реальні угоди поглинання не регулюються ні законодавчими, а ні регулятивними документами. Законодавство ж США, а також Директиви Європейського Союзу визначають поняття поглинання як операції на ринку цінних паперів.

¹ Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл. – 2001. – Т. 6. – 792 с.

² Прохоров О. О. Злиття та поглинання в контексті світової фінансової інтеграції та глобалізації // Глобалізація як джерело конкуренції, конфліктів та можливостей: Збірник матеріалів V Міжнародної конференції 30-31 травня 2003. Миколаїв – Очаків: У 2 т. – Т. 1. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2003. – С. 42.

³ Клишник О., Руденко Ю. Злиття та поглинання компаній як домінуюча форма прямого іноземного інвестування / Збірник наукових праць. Вип. 30 / Відп. ред. доктор економічних наук В. Є. Новицький. – К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2001. – С. 183.

⁴ Анисимов А. Е. Слияния и поглощения в условиях глобализации как инструмент инвестиционного менеджмента // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. Сборник научных трудов. Донецк: ДонУ, 2005. – С. 178.

⁵ Євдокимов Ф. І., Розумна Н. В. Злиття й поглинання підприємств: проблеми теорії й практики // Економічний вісник. – 2007. – № 4. – С. 140.

⁶ Основи економічної теорії: Навчальний посібник / За ред. А. Г. Зюнькіна – К.: КНТ, Центр навчальної літератури, 2007. – 232 с.

⁷ Кузьмін О., Шуляр Р. Економічні проблеми злиття підприємств // Економіка України. – 2003. – № 12. – С. 29.

⁸ Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991 року № 1576-ХІІ. – ВВР. – 1991. – № 49. – Ст. 682.

⁹ Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14 травня 1992 року – № 2343-ХІІ. – ВВР. – 1992. – № 31. – Ст. 440.

¹⁰ Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 року – № 2210-ІІІ. – ВВР. – 2001. – № 12. – Ст. 64.

¹¹ Про акціонерні товариства: Закон України від 17 вересня 2008 року № 514-VI. – ВВР. – 2008. – № 50-51. – Ст. 384.

¹² Біла Т. Ю. Економічні концепції сутності злиття та поглинання в умовах економіки України. [http:// www.yug-gazeta.com](http://www.yug-gazeta.com).

¹³ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року – № 435. – ВВР. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.

Резюме

У статті розглянуто вплив глобалізаційних процесів на злиття і поглинання фінансових установ, а також визначено основні цілі та етапи здійснення таких операцій. У прикінцевій частині статті здійснено аналіз окремих законодавчих актів щодо визначення категорій «злиття» та «поглинання».

Ключові слова: глобалізація, злиття, поглинання, транснаціональні корпорації, фінансові установи, інтеграція, диверсифікація, реорганізація.

Резюме

В статье рассмотрено влияние глобализационных процессов на слияние и поглощение финансовых учреждений, а также определены основные цели и этапы осуществления таких операций. В заключительной части статьи осуществлен анализ отдельных законодательных актов относительно определения категорий «слияния» и «поглощения».

Ключевые слова: глобализация, слияние, поглощение, транснациональные корпорации, финансовые учреждения, интеграция, диверсификация, реорганизация.

Summary

The article deals with the consideration of the influence of the processes of globalization on merger and takeover of the financial institutions, and also the main purposes and stages of realization of such operations are determined. In the eventual part of the article the analysis of some legislative acts concerning the determination of the categories "merger" and "takeover" is carried out.

Key words: globalization, merger, takeover, transnational corporations, financial institutions, integration, diversification, reorganization.

Отримано 26.03.2010

Н. А. БЕРЛАЧ

Наталія Анатоліївна Берлач, кандидат економічних наук, доцент Київського національного університету внутрішніх справ

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МАРКУВАННЯ ОРГАНІЧНОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

Безпека харчових продуктів та характеристика процесів, які використовуються для їх виробництва стають все більш важливими елементами у процесі функціонуванні ринку продовольства. Споживачі розглядають інформацію щодо згаданих параметрів при прийнятті рішень щодо їх купівлі. Проте, тим часом уряд і приватні компанії все ще остаточно не визначилися з механізмом та основними принципами маркування продукції органічного сільського господарства.

А тим часом український ринок продуктів харчування пропонує споживачам велику кількість «органічних», «екологічно чистих», «біо» та «натуральних» продуктів. Проте, дана політика виробників є нічим іншим як маркетинговим ходом, який не підтверджено правовими нормами.

Маркування являє собою будь-який написаний, надрукований або графічний матеріал, що є присутнім на етикетці, супроводжує харчовий продукт або виставляється біля харчового продукту, у тому числі з метою сприяння його продажу або реалізації.

Маркування харчових продуктів є основним засобом спілкування між виробником і продавцем харчових продуктів з однієї сторони та покупцем і споживачем з іншої сторони.